

SOCIALINIO GYVENIMO PARADIGMOS KAITA KAIP IŠŠŪKIS VIEŠOJO SAUGUMO POLITIKAI

Vytautas Šlapkauskas¹

¹*Mykolo Romerio Universiteto Viešojo saugumo fakulteto Teisės katedra
Putvinskio g. 70, LT 44211 Kaunas
Tel.: +370 656 76033,
el. paštas: slapkauskas@mruni.eu*

Anotacija. Viešojo saugumo politikos sėkmę lemia ne tik atitinkamų sričių pareigūnų kompetencija, bet ir pagrįstai parengtas strateginis viešojo saugumo priemonių planas ir jo įgyvendinimas. Toks planas turi būti rengiamas nuolatos nagrinėjant viešojo saugumo priemonių taikymo kontekstą - socialinio gyvenimo būklę bei jos raidos tendencijas. Todėl straipsnyje nagrinėjama socialinio gyvenimo būklės ir raidos tendencijų tyrimo metodologijos gairės. Socialinio gyvenimo paradigma - tai visuma teorinių ir metodologinių prielaidų, kuriomis remiantis galima atskleisti visuomenės socialumo bruožus, jos vertybinę būklę ir besiklostančias raidos tendencijas.

Pagrindinis dėmesys skiriamas atskleisti pagrindines socialinio gyvenimo idėjas, kurių sąveika atlieka metodologinį vaidmenį nagrinėjant konkrečios visuomenės socialinio gyvenimo būklę. Jų pagrindu išskiriamos trys socialinio gyvenimo paradigmos - uždaroji, atviroji ir kiauroji visuomenė. Taikant šią metodologiją atskleidžiami Lietuvos visuomenės socialinio gyvenimo būklės raidos bruožai. Perėjimo iš sovietizuotos uždarnosios visuomenės būklės į klasikinę atvirąją visuomenę procese susiformavo koliažinė visuomenė, kuriai būdingi savita uždarnosios ir atvirosios visuomenės bruožių pynė. Tyrimas atskleidė, kad šiuo metu ryškėja naujos socialinio gyvenimo paradigmos - kiaurosios visuomenės formavimosi tendencija.

Pagrindinės sąvokos: socialinio gyvenimo paradigma, socialinė struktūra, socialinės institucijos, socialinė tvarka, uždaroji visuomenė, atviroji visuomenė, kiauroji visuomenė.

IVADAS

Šiuolaikinių visuomenių socialinis gyvenimas vyksta nenutrūkstamų socialinių pokyčių kontekste. Tai neišvengiamai daro daugiadimencinį poveikį socialinės tvarkos stabilumui ir viešojo saugumo politikos rengimui bei jos įgyvendinimui. Todėl viešojo saugumo politika turi būti grindžiama atitinkamais holistinių tyrimų rezultatais.

Holistinė visuomenės socialinės struktūros analizė yra sudėtinga, nes, dažniausiai, tik retrospektyviai galima konstatuoti jau įvykusius socialinės elgsenos institucijų pokyčius. Todėl ieškoma kokio nors akivaizdžiai vyraujančio veiksnio, kurio pokyčių pagrindu galima būtų pagrįsti socialinio gyvenimo paradigmą. Neatsitiktinai visuomenės socialinės struktūros konstravimas aiškinamas remiantis viena iš dviejų pagrindinių tradicijų: vokiečių ir anglų – prancūzų (šiai priskiriami ir kai kurie JAV sociologų darbai). Suomų sociologai R. Blomas ir M. Kivinenas pažymi, kad vokiečių tradicija kildinama iš K. Marxo „Kapitalo“ ir jos tolesnės rekonstrukcijos. Anglų – prancūzų tradicija akcentuoja kultūrinį požiūrį, pabrėžiama, kad modernios, tuo labiau postmodernios visuomenės negalima paaiškinti remiantis vien gamybos

būdo pokyčiais. Akcentuojamas paties žmogaus aktyvumas, jo veiklos motyvacija, gyvenimo stilius ir pan.¹ Taigi, pirma tradicija suabsoliutina gamybos būdo pokyčius, antroji - žmogaus autonomiškumą, lyg jis veiktų socialiniame vakuume.

Visuomenės raidos būklei kuo realistiškiau apibūdinti reikalingos tokios sąvokos, kurios atitiktų visuomenės socialinę (bendruomeninę) prigimtį ir padėtų atskleisti jos būklę bei raidos tendencijas. Vienos iš tokių sąvokų yra visuomenės bei jos grupių uždarymas ir atvirumas. Socialinės psichologijos požiūriu šios sąvokos tiesiogiai susijusios su tarpusavio ir tarpgrupinio pasitikėjimo puoselėjimu.

Atvirumo/uždarymo paradigmą pirmieji suformulavo ir istoriografijoje įtvirtino Henri Bergson (1932) ir Karl Raimund Popper (1945). Dabar vis dažniau pripažįstama, kad atvirumo ir uždarymo sąvokų jau nepakanka, norint adekvačiai įvertinti Europos visuomenių kaitos suvokimo strategijas. Todėl Povilas Aleksandravičius įvedė "kiaurosios" (hollow) arba ontologiškai tuščios socialinės tapatybės sąvoką (2017).

Šio tyrimo tikslas - atskleisti socialinio gyvenimo paradigmos turinį ir jos pagrindus - Lietuvos visuomenės socialinio gyvenimo bruožų kaitą bei raidos tendencijas.

SOCIALINIO GYVENIMO PARADIGMOS KAITOS PRIEL AidŲ APIBRĖŽTIES PROBLEMA

Socialinio gyvenimo paradigma - tai visuma teorinių ir metodologinių prielaidų, kuriomis remiantis galima atskleisti visuomenės socialumo bruožus, jos vertybinę būklę ir besiklostančias raidos tendencijas. Todėl siekiant pagrįsti vienas ar kitas prielaidas ir jų visumą, kurių pagrindų formuluojama paradigma, labai svarbu kuo tiksliau atskleisti socialinių sąveikų turinį, socialinių pokyčių varomąsias jėgas.

Visuomenė suprantama kaip istoriškai susiformavusi ir nuolatos besivystanti žmonių, jų ryšių ir santykių visuma, turinti sistemos bruožų. Taigi jos pagrindiniai elementai yra žmonės ir ryšiai: individus visuomenėje arba socialinėje grupėje sieja įvairiausi socialiniai ryšiai ir socialiniai santykiai. Tai lemia dvilypę individo prigimtį: viena vertus, jis yra autonomiškas individas, bet, kita vertus, individas negali tapti asmenybe be ryšių su kitais žmonėmis. Individai bendrauja ir bendradarbiauja ne atsitiktiniu būdu, o laikydamiesi atitinkamų socialinių vertybių ir bendrųjų elgesio normų. Sociologijos požiūriu jas išreiškia socialinių statusų ir juos atitinkančių pareigų sistemos. Dėka socialinių statusų ir juos atitinkančių vaidmenų (arba vertybių ir normų) paisymo žmonių ryšiai ir santykiai yra sureguliuoti ir dėl to nuspėjami.

¹ Lietuvos socialinė struktūra. Monografija. Vilnius: Firidas, 2005, p. 8.

Išskiriami du ryšių ir santykių lygmenys - asmeninis ir socialinis (bendruomeninis). Socialiniai santykiai - tai socialinių ryšių kokybė, t.y. ilgalaikiai ir sunorminti socialiniai ryšiai. Istoriniu požiūriu asmeniniai santykiai klostėsi ir dabar dar iš dalies klostosi socialinių santykių lygmeniu, individams vis labiau įsisąmoninant savo individualumo reikšmę. Pastarajame procese vis labiau ryškėja savirealizacijos atskirties nuo socialumo tendencija.

Kita vertus, socialinės tikrovės konstravimo analizė atskleidė, kad socialumas klostosi ir stiprėja bendrų įpročių institucionalizacijos procese, puoselėjant savo narių tarpusavio pasitikėjimą ir saugumą². Tarpusavio pasitikėjimo ir saugumo puoselėjimo pamatas yra moralinių pareigų atlikimas. Garsusis Prancūzijos filosofas H. Bergson įtikinamai atskleidė, kad "visuomenės primetamos pareigos, leidžiančios jam [indivui] būti [visuomenėje], įvidina jame tokį sutvarkymą [per socializacijos procesą], kuris paprastai sutampa su gyvenimo tvarka"³. Todėl neatsitiktinai socialines vertybes ir normas puoselėjančiose visuomenėse asmeniniai santykiai yra pavaldūs socialiniams santykiams.

Socialines vertybes ir normas puoselėjančioje visuomenėje individai bendrauja, bendradarbiauja, rungtyniauja ir net konfliktuoja laikydamiesi atitinkamų vertybių ir socialinių normų, kurias išreiškia visuomenės ir jos socialinių grupių kultūra. Tai socialinė sąveika - procesas, kuriuo žmonės veikia ir kuria tikrovę, kurioje mes gyvename. Socialinė sąveika yra kryptingas procesas, nes jį nuolatos kreipia socialinė struktūra⁴. Kitaip tariant, socialinė struktūra nuolatos vienokiais ar kitokiais būdais "kontroliuoja" tikrovės kūrimą taip, kad būtų užtikrintas socialinis saugumas ir socialinės egzistencijos tęstinumas.

Socialinė struktūra - tai visuomenės sandara, kurios elementai - socialinės institucijos, socialinės grupės, socialinės organizacijos ir socialinio veikimo formos - susieti tarpusavio ryšiais. Socialinių institucijų funkcionavimo ir socialinių grupių vidinio sutelktumo pobūdis, socialinės organizacijos ir socialinio veikimo formų išsivystymo laipsnis suponuoja konkrečios visuomenės savitumą, jos požiūrį į žmogų. Nors konkrečios visuomenės yra savitos, bet joms būdingos tos pačios prigimties socialinės institucijos, kurios ne tik struktūrizuoja visuomenę (bendruomenę), bet ir tarpusavyje susieja kitus socialinės struktūros elementus. Žmogaus egzistencijos ir veikimo formų požiūriu dažniausiai išskiriamos penkios socialinio gyvenimo organizacinės institucijos - šeima, mokykla, bažnyčia, įmonė (darbovietė), valstybė. Šias pagrindines socialines institucijas tarpusavyje susieja individų, jų grupių ir organizacijų elgesį ir veikimą reguliuojančios socialinės elgsenos institucijos - moralė, religija ir teisė. Todėl labai

² Berger, P., Luckmann, Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 80.

³ Bergson, A. *Dva ištakiniai moralės ir religijai* [Two sources of morality and religion]. Moskva: Kanon, 1994, p. 7.

⁴ Masionis, Dž. *Sociologija*. 9-e izdanie [Sociology]. Sankt-Peterburg: Piter, 2004, p. 197.

svarbu pabrėžti, kad visi socialinių institucijų tipai yra susieti: žmonių socialinio gyvenimo organizacinės institucijos funkcionuoja socialinės elgsenos institucijų pagrindu. Jei paisome socialinės elgsenos institucijų reikalavimų, tuo geriau funkcionuoja socialinio gyvenimo organizacinės institucijos. Ir atvirkščiai.

Visi individai veikia vienokiame ar kitokiame socialiniame kontekste, kurį suponuoja socialinių institucijų sąveika. Pagrindinė socialinės struktūros funkcija – nuolatos „kontroliuoti“ tikrovės kūrimą taip, kad būtų užtikrintas individų ir jų grupių socialinio elgesio numatomumas ir reguliarumas, visuomenės socialinio saugumo ir socialinės egzistencijos tęstinumo garantavimas. Ji įgyvendinama socialinių institucijų - moralės, religijos ir teisės socialinio puoselėjimo pagrindu. Pavyzdžiui, "religijos pirmasis siekimas buvo visuomenės reikalavimų palaikymas ir stiprinimas. Religija užpildo ryšio tarp kasdienos įpročių, visuomenės reikalavimų ir gamtos dėsnių tarpus"⁵. Šio svarbaus socialinio vaidmens neįmanoma kuo nors pakeisti ar atsisakyti dėl religijos metafizinės auros, kuri papildomai ir labai giliai motyvuoja individualią elgseną. Taigi moralė, religija ir teisė yra socialinės kontrolės ir individualios savikontrolės įrankiai.

Socialinės kontrolės individai nejaučia, nes ji yra jų tarpusavio socialinės sąveikos natūralios kultūrinės sąlygos, darančios socializacinį poveikį individams. Tačiau jie jaučia socialinės kontrolės susilpnėjimą, kai didelio masto ir ypač griežtų socialinių permainų nulemtame socialinės struktūros persitvarkymo procese susilpnėja socialinio elgesio numatomumas ir jo socializacinis poveikis individams. Socialinės kontrolės susilpnėjimas atveria kelią socialinei dezorganizacijai – kultūros vertybių ir socialinio elgesio normų ryšio silpnėjimui ir nutrūkimui. Socialinė dezorganizacija yra neišvengiamas neigiamas socialinės struktūros persitvarkymo šešėlinis reiškiny, kuris nyksta stiprėjant socialinės kontrolės funkcijai. Kitaip tariant, dažniausiai socialinė dezorganizacija suprantama kaip laikinas reiškiny, kuris natūraliai išnyksta persitvarkius ir vėl normaliai veikiant socialinei struktūrai.⁶

Tačiau socialinė dezorganizacija gali tapti ilgalaikiu socialinės struktūros nestabilumo šaltiniu, nes iš jos sklindanti galia dėl silpnos nacionalinės bendruomenės bendrosios kultūros raiškos ir nepakankamai kryptingo visuomenės sutelkto socialinio aktyvumo bei vienybės gali virsti stichiška socialinės struktūros elementų dar didesnę susiskaidymą skatinančia jėga. Bet gali būti ir priešingai, kai nacionalinė bendruomenė su jos elito pastangomis sėkmingai modernizuoja visuomenę ir augina jos bendrąją kultūrą. Šiuo atveju reikia pabrėžti, kad

⁵ Bergson, A., *supra* note 3, p. 10.

⁶ Šlapkauskas, V. Teisės vaidmens silpnėjimas komercializuotoje visuomenėje/ *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2009. Nr. 4(118): 269.

kalbame apie socialinio lygmens aktyvumą, kuris nėra vien individų aktyvumų suma, o yra jų kūrybinės energijos socialinė koncentracija, nukreipta siekti ilgalaikių socialinių tikslų.

Bet kai valstybės politika, kuri turėtų būti nukreipta į individų kūrybinės energijos socialinę koncentraciją, „užmiršta“ pagrindinį savo nacionalinės politikos uždavinį – puoselėti visuomenės bendrąją kultūrą, tai naujų socialinių pokyčių srautas, pavyzdžiui, globalizacijos poveikis gali virsti nauju visuomenės trapią socialinę struktūrą ardančia jėga. Visuomenės socialinės struktūros „efektyvumas“ darosi vis mažesnis, kai <...> socialinės struktūros elementai disocijuojasi. Kraštutiniu atveju (socialinio elgesio) numatomumas yra minimalus ir įsigali tai, kas gali būti pavadinta anomija arba kultūriniu chaosu⁷. Anomija – tai socialinių santykių, visuomenės socialinės integracijos sutrikimas dėl dorovinių, teisinių normų nesilaikymo didelių socialinių, politinių, ekonominių krizių laikotarpiais (E. Diurkheimas).

Anomija stiprėja ir tokiomis sąlygomis, kai visuomenė mažai rūpinasi individų moralinių veidu⁸, t. y. kai laisvės ribų plėtimo neremia aukščiausių idėjų, socialinių vertybių puoselėjimu. Tai reiškia, kad tik atitinkamas bendrosios kultūros (socialinio elgesio modelių) stiprumas gali padėti sėkmingai užkardinti socialinės dezorganizacijos kilimo grėsmes ir absorbuoti naujus, pavyzdžiui, globalizacijos galimus neigiamus poveikius.

Todėl visuomenės socialinės raidos būklei kuo realistiškiau apibūdinti reikalingos tokios sąvokos, kurios atitiktų visuomenės socialinę (bendruomeninę) prigimtį ir padėtų atskleisti jos būklę bei raidos tendencijas. Vienos iš tokių sąvokų yra visuomenės bei jos grupių uždarumas ir atvirumas. Socialinės psichologijos požiūriu šios sąvokos tiesiogiai susijusios su tarpusavio ir tarpgrupinio pasitikėjimo puoselėjimu. Šiomis sąvokomis pagrįsime dabar vykstančių Lietuvos visuomenės socialinio gyvenimo bruožų kaitą.

PAGRINDINĖS SOCIALINIO GYVENIMO IDĖJOS

Uždarumo/atvirumo paradigma grindžiama socialinės elgsenos taisyklių funkcionalumu. H. Bergson tyrimai atskleidė, kad "uždarą - atvirą" visuomenę atitinka jos "uždara - atvira" moralė ir "statinė - dinaminė" religija⁹. Kitaip tariant, šios dichotomijos yra ne tik susijusios, bet ir atitinka skirtingas elgsenos taisyklių funkcionalumo būkles, kurių prasmę išreiškia trys Vakarų civilizacijos idėjos:

1. Bendrų arba socialinio (dabar - viešojo) elgesio taisyklių laikymosi idėja.

⁷ Mertonas, R. Socialinė struktūra ir anomija // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 1997(1): 83–84.

⁸ Masionis, Dž., *supra* note 4, p. 163.

⁹ Plačiau žiūrėti: Bergson, A. *Dva ištėkinių moralės ir religijos šaltiniai* [Two sources of morality and religion]. Moskva: Kanon, 1994.

2. Suvereno legitimios galios kurti bendras (socialinio arba viešojo) elgesio taisykles ir organizuoti bei kontroliuoti jų įgyvendinimą idėja. Ji evoliucionavo iki teisinės valstybės idėjos.

3. Prigimtinių teisių ir laisvių idėja. Ji evoliucionavo iki teisinio statuso ir pavadinta žmogaus teisėmis ir laisvėmis.

Pirmoji idėja išreiškia visuomenės arba socialinės tvarkos susiklostymo esmę: kol didžioji dauguma žmonių nesilaiko bendrų elgesio taisyklių, tol nėra ir jų visuomenės (bendruomenės). Yra tiek visuomenės, kiek jos nariai laikosi socialinio (viešojo) elgesio taisyklių¹⁰. Šios idėjos įgyvendinimas reikalauja atskleisti socialinius mechanizmus, kuries sąlygoja socialinio elgesio taisyklių laikymąsi ir jų puoselėjimą.

Antroji idėja išreiškia vienokios ar kitokios prigimties valdžios paskirtį kurti socialinio gyvenimo taisykles ir organizuoti bei kontroliuoti jų įgyvendinimą. Deja valdžia ne tik linkusi selektyviai laikytis bendrųjų elgesio taisyklių, bet ir vartoti represinę galią prieš individus, ypač siekiant suvaldyti neišvengiamas socialines permainas. Todėl reikalinga trečioji idėja - prigimtinių teisių ir laisvių idėjos bei jos įteisinimo.

Kiekviena nauja prigimtinių teisių ir laisvių doktrinos plėtojimo versija įtakojo ne tik suvereno galių ribojimo raidą, bet ir atviros visuomenės raidą. Jos esmę atskleidžia garsioji Periklio kalba, pasakyta per pirmaisiais Peleponeso karo metais žuvusių karių laidotuves: "naudodamiesi laisve, mes nepažeidinėjame įstatymų. Mes mokame gerbti valdžią ir įstatymus ir niekada neužmirštame, kad turime ginti skriaudžiamą žmogų. Be to, mes mokame laikytis tų nerašytų įstatymų, kurių pažeidimą jaučiame esant gėdingą <...>".¹¹ Taigi visuomenės atvirumas grindžiamas pasitikėjimu keliančios socialinės tvarkos kūrimu ir jos įgyvendinimu. Ypač Europos miestų raidai neišvengiamai reikėjo ir vis dar reikia didelio socialinio atvirumo. Neatsitiktinai socialinio atvirumo plėtros raidoje buvo artikuliuota ir įtvirtinta teisinės valstybės idėja¹².

Šių idėjų sąveikos būklė išreiškia konkrečios visuomenės socialinės tvarkos turinį, jos funkcionalumą. Socialinės tvarkos atsiradimas ir raida yra laisvų žmonių tapimo visuomene procesas, kuris susijęs su individų pagrindinių poreikių įgyvendinimu. A. Maslow pabrėžė, kad "šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis, skubesnis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai yra stipresnis už kiekvieną kitą.

¹⁰ Hayek, Friedrich A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 146-147.

¹¹ Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 191.

¹² Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarietiškos teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 225-267.

Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius¹³. Taigi A. Maslow pabrėžia esminį dalyką - visiems individams savęs realizavimas įmanoma, jei nuolatos garantuojami visų bazinių poreikių patenkinimas. Bet jeigu šiame procese, pavyzdžiui, mažėja socialinio saugumo tvarumas, tai toks pokytis neišvengiamai apriboja individų savirealizacijos galimybes.

Taigi tenkinant pagrindinius poreikius, neišvengiamai klostėsi ir dabar klostosi tokios socialinio elgesio taisyklės, kurios ne tik padėjo ir padeda išgyventi kuo didesniame jų praktikuojančių žmonių grupių skaičiui, bet ir siekti aukštesnių gyvenimo tikslų. Kitaip tariant, siekiant vengti pavojų ir didinti tarpusavio pasitikėjimą arba tenkinant pagrindinius poreikius, kūrėsi ir dabar kuriasi socialinių vertinimų ir normų sistemos: to, kas vyksta, kas yra gėris, kas – blogis, ko reikia siekti, o ko reikia vengti, kaip reikia elgtis vienoje ar kitoje situacijoje ir t.t. Jų pagrindu sprendžiama, ką reiškia vienas arba kitas įvykis, reiškiny (reikšmių sistema), koks įvykių, reiškinių, daiktų (santykių sistema) santykis.

Šis procesas nėra baigtinis, nes žmogus yra socialinė būtybė. Individas gali tapti žmogumi tik socialinės sąveikos procese, kuriame taip pat generuojamos grėsmės. Pagrindiniai pavojai individui kyla kaip tik dėl to, kad gyvena visuomenėje, kuri daro neišvengiamą socialinį spaudimą asmeniui. Socialinės grėsmės asmeniui reiškiasi ekonominiu, politiniu, socialiniu (siaurąja prasme), ekologiniu (fiziniu), psichologiniu ir apskritai kultūriniu spaudimu. Socialinis spaudimas siaurąja prasme – tai grėsmės užimtumui, naujų darbo vietų kūrimui, švietimui, išsilavinimui, savišvietai, sveikatai, gyvenimo kokybei, bendravimui socialinėse grupėse ir tarp jų, grėsmės teritorinės bendruomenės socialiniam sutelktumui. Dažniausiai skiriami keturi pagrindiniai grėsmių tipai: fizinės grėsmės (skausmas, sužeidimas, mirtis); ekonominės (nuosavybės atėmimas arba sunaikinimas, įsidarbinimo arba naudojimosi išteklių galimybių atėmimas); grėsmės teisėms (įkalinimas, normalių pilietinių teisių paneigimas) ir grėsmės socialiniam statusui (viešas pažeminimas)¹⁴. Konkrečių socialinių grėsmių identifikacija ir prevencija suponuoja visuomenės saugumo politiką ir jos priemonių turinį.

Socialinių grėsmių žmogaus egzistencijai buvimas sąlygoja jų pirminės prevencijos - tokios socialinės tvarkos susiformavimą, kuri didintų grupės narių tarpusavio pasitikėjimą. Pasitikėjimas – tai saugumo ir komforto žmonių santykiuose jausmas, būtinas kuriant žmonių gerovę ir saugumą. Be pasitikėjimo geri ir artimi santykiai neįmanomi. Pasitikėjimu pabrėžiame subjektyvų saugumą, kuris nebūtinai siejamas su tikru saugumu, bet, kita vertus, subjektyvus

¹³Maslow, A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // *Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 343.

¹⁴Buzan, B. *Žmonės, valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo*. Vilnius: Eugrimas, 1991, p. 71.

saugumas implikuoja ir susiklosčiusią žmogaus padėtį visuomenėje bei jam kylančias grėsmes, todėl pasitikėjimas nagrinėjamas tiriant saugumą didinančius ir mažinančius veiksnus.

Tačiau socialinėje tikrovėje nuolatos stebime individų laisvės ir jų elgesio kultūros skirtį. Dažniausiai jos priežastys būna komplekinės, sąlygotos konkrečios visuomenės (bendruomenės) istorinės patirties ir gyvenimo būdo, valdžios (politinio ir verslo elito) ir kitų visuomenės grupių ryšio pobūdžio, pagrindinių socialinės elgsenos institucijų - moralės, religijos ir teisės bei žmonių organizacijos institucijų - šeimos, mokyklos, bažnyčios, įmonių poveikio stiprumo. Kai visuomenėje socialinės elgsenos ir žmonių organizacijos institucijų ryšiai yra stiprūs, tai viešojo saugumo politika reikalauja mažiau investicijų ir prevencijos būna siauresnės apimties. Ir priešingai - esant silpnam individų laisvės ir jų atsakomybės ryšiui teisėsaugos institucijų veiklai reikia daug investicijų ir išmaniosios politikos. Vienok, visada siekiant tarpusavio ir socialinio pasitikėjimo labai svarbu valstybės institucijų lygmeniu kurti ir įgyvendinti tokią socialinę tvarką, kuri ribotų kylančias grėsmes ir švelnintų jų poveikį bei užtikrintų žmogaus teisių ir laisvių apsaugą.

LIETUVOS VISUOMENĖS PERĖJIMO IŠ SOVIETIZUOTOS UŽDAROSIOS Į ATVIRĄJĄ VISUOMENĘ IŠŠŪKIAI

Lietuvos valstybingumo atkūrimo proceso iššūkiai užtemdo kitą - dar gilesnį procesą - perėjimo iš uždarnosios į atvirąją visuomenę procesą⁺. Pereinant į atvirąją visuomenę, anot K. R. Popper, vyksta viena didžiausių žmonijos patirtų revoliucijų¹⁵. Labai panašu, kad mes dar nesame nei šios revoliucijos, nei jos skirtingų etapų įsisąmoniję.

Klasikinė atviroji visuomenė – tai visuomenė, kurioje piliečiai sąmoningai ne tik laikosi bendrųjų elgesio taisyklių, bet ir aktyviai dalyvauja kuriant bendrą valstybės socialinę tvarką, išreiškiančią įvairių socialinių grupių interesus, suderintus socialiniu kompromisu. Jos esminiai bruožai yra šie:

1. Atviroji visuomenė gali susiformuoti ir funkcionuoti tik liberaliosios demokratijos sąlygomis. Ji formuojasi piliečių tarpusavio ir socialinio pasitikėjimo puoselėjimo pagrindu, t.y. laikantis bendrųjų elgesio taisyklių ir tarpusavio pagarbos.

2. Pagrindinis atviros visuomenės organizavimo principas yra bendradarbiavimas ir visuomenės narių įtraukimas į veiklą. Visuomenė siekia įtraukti į viešąją veiklą, bet kokios tapatybės žmones. Socialinis kompromisas yra vyraujantis socialinio bendravimo tipas,

¹⁵ Popper, K. R., *supra* note 11, p. 181.

grindžiamas empatija. Visuomenės nariai sugeba į savo asmeninę, tautinę, kultūrinę, religinę tapatybę integruoti naujus dalykus, savęs nesunaikinant, bet labiau subrandinant.

3. Savivaldos gebėjimas - dauguma visuomenės narių savanoriškai, be išorinės prievartos, pripažįsta kito žmogaus teises, jomis apriboja savo teises.

Teoriniu požiūriu maksimalias galimybes formuoti atvirą visuomenę sukuria liberalioji demokratija. Jos realus sukūrimas ir funkcionavimas grindžiamas ne tik laisve, kuri yra žmogaus būties prigimtinis atributas, bet ir žmogaus kaip visuomenės (bendruomenės) nario sąmoningumu bei atitinkamu socialinio (viešojo) elgesio kultūros lygiu. Kai šios sąlygos realizuojasi galime kalbėti apie atvirosios visuomenės susiformavimą ir jos funkcionalumą. Tai reiškia, kad kuo plačiau liberaliosios demokratijos sąlygomis vyraujanti socialinė tvarka atitinka daugumos visuomenės narių lūkesčius ir interesus, tuo didesnė socialinio pasitikėjimo ir jo plėtimosi tikimybė. Šiuo pagrindu skleidžiasi visuomenės socialinio - politinio, ekonominio, kultūrinio ir pasaulėžiūrinio atvirumo apimtis bei formuojasi atvirumą atitinkantis mąstymas, kuris savo ruožtu padeda įsitvirtinti visuomenės atvirumui. Ir priešingai - nedemokratinis politinis režimas sąlygoja uždaros visuomenės savikūrą, nes uždarumu visuomenės nariai siekia apsaugoti nuo socialinių grėsmių.

Remiantis Vakarų civilizacijos pagrindinių socialinės elgsenos idėjų ir jų sąveikos funkcionalumu išskirsime du Lietuvos visuomenės perėjimo iš sovietizuotos uždarnosios visuomenės į atvirą etapą: 1) perėjimas iš sovietizuotos uždarnosios visuomenės būklės į klasikinę atvirą arba pilietinę visuomenę ir 2) tariamai atvirosios arba kiaurosios visuomenės bruožų įsitvirtinimas globalizacijos poveikyje.

Prieš atkuriant Lietuvos valstybingumą vyravo visuomenės socialinis uždarumas. Tai akivaizdžiai iliustruoja vyravęs etnocentrizmas, kuriuo mes pagrįstai didžiuojamės. Sovietizacijos sąlygomis būtent etnocentrizmas padėjo Tautai išgyventi okupaciją. Tačiau nereikia užmiršti bendrųjų elgesio taisyklių laikymosi idėjos: įsigalėjusio baudžiamojo teisinio reguliavimo kontekste buvo įsikerojęs nepotizmas, klientizmas ir kyšininkavimas. Niekas teisės negerbė - negerbė ir žmogaus. Egzistavo socialinės grupės, kurios buvo aukščiau įstatymų. Teisėtvara funkcionavo tik galimų fizinių, socialinių ir psichinių represijų baimės pagrindu.

Pirmąjį perėjimo etapą sąlygojo Lietuvos valstybingumo atkūrimas ir demokratiniiais pagrindais sutvarkytos nepriklausomos valstybės kūrimo kryptis, kuriai pritarė visuomenė referendumo būdu. Demokratinę valstybę gali įkūnyti tik atviroji pilietinė visuomenė. Tačiau jos savikūros procesas bent pradiniam etape yra susijęs su valstybinių institucijų elgsena, kuri teikia pilietinės visuomenės susiklostymui palankų arba nevisiškai palankų kontekstą. Paprasčiau tariant, jei demokratinės valstybės institucijos ir pareigūnai pabrėžtinai laikosi

socialinio elgesio taisyklių ir netoliaruoja jų nesilaikančių individų elgesio, tai atviroji visuomenės formuosis sėkmingai. Ir priešingai.

Pilietinės visuomenės tapsmui būtina, bet nepakankama sąlyga yra valstybės institucijų siekis atsiriboti nuo totalitarinės valstybės vertybių ir elgesio modelių: žmogaus teisių ir laisvių ignoravimo, kišimosi į asmenybės teisėtą saviraišką ir visuomenės kontroliavimo, valdančiosios partijos savavališko nusistatymo sau naudingų įstatymų, visų piliečių lygybės prieš įstatymą nesilaikymo ir t.t. Reikia atsiminti ir tai, kad Lietuvos Respublika tapo teisine valstybe tik jos teisinio veikimo konstitucingumo patikros procese.

Demokratinio režimo valstybė įkūnija visa tai, kam priešinasi totalitarinė valstybė. Valstybė vis labiau turi tapti priemone veikti ne prievartos, ne slopinimo būdais, o siekti socialinių grupių interesų tvaraus suderinimo žmogaus teisių apsaugos kontekste. Šiam tikslui siekti ji turi plačiai naudoti tokias demokratines idėjas bei institucijas, kaip teisės viršenybė, konstitucinė įstatymų kontrolė, valdžių padalijimas, partijų ir nuomonių įvairovė, viešumas, teismo vaidmens išplėtimas ir t.t. Tai reiškia, kad tarp demokratinės valstybės vidaus politikos turinio ir jo formos yra glaudus ryšys: politinis turinys turi įgauti teisinius pavidalus. Kitaip tariant, šiuolaikinės demokratinės valstybės teisinė sistema turi būti neabejotinai grindžiama žmogaus teisių ir laisvių apsauga ir socialinės teisinės valstybės modeliu, kuriame teisės ir valstybės santykis sprendžiamas teisės naudai ¹⁶.

Vis dėlto perėjimas iš sovietizuotos uždarnosios visuomenės būklės į klasikinę atvirąją arba pilietinę visuomenę Lietuvoje buvo skausmingas procesas. Ilgą laikotarpį totalitarizmo sąlygomis gyavusi visuomenė turėjo įsisąmoninti fundamentalių vertybių – laisvės, socialumo ir atsakomybės - ryšį. Tai negalėjo įvykti staiga, nes sovietinių socialinių normų (elgsenos ir organizacinių) atmetimas susijęs ir su naujų elgesio modelių ir organizacinių institucijų kūrimo būtinybe, ir su visuomenės pastangomis įveikti sociokultūrinę krizę. Tarp jų egzistuoja akivaizdus ryšys: sėkminga krizės įveika skatina formavimąsi tokių elgesio modelių, kurie atitinka demokratinį politinį režimą ir jį įtvirtina, bei atvirkščiai. Bet gali būti ir, deja, būna kitaip.

Sociokultūrinės krizės įveika susidūrė su fundamentalia visuomenės problema – neišvystyta jos socialine (bendruomeniška) sąmone. Tai laidavo suabsoliutintos asmens laisvės sampratos formavimąsi ir jos įgyvendinimą agresyviomis formomis, kuriomis buvo kuriams prieš visuomenės bendruomeniškumą (pilietinę visuomenę) nukreiptas sociokultūrinės (tame tarpe ir politinės) raidos kontekstas. Šis kontekstas sudarė palankias sąlygas neteisinės

¹⁶ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000. P. 123.

prigimties veiksena įsitvirtinti visuomenėje kaip įstatymiškai teisėtai. Sociokultūrinė krizė neišvengiamai aktualizavo teisėtvarkos institucijų veiklą, bet jos neskaitino atitinkama valstybės politika.

Mes gyvenome labai retoje socialinėje situacijoje, kai reikėjo patiems kurti pilietinės (bendruomeniškos) visuomenės institucinę sandarą - valstybės institucijų sistemą ir naujus elgesio modelius bei jais vadovautis. Vis dėlto reikia atsiminti, kad kiekvienam socialiniam vyksmui būdingi du sandai: pažangos ir regreso. Tik jų tarpusavio santykis apibūdina socialinės situacijos vertybinį būvį. Naujų socialinių normų kūrimo procesas skelbia ne tik revoliucijos galimybę, bet ir atveria laiką ir erdvę įvairių rūšių ir lygių deviacijoms, tarp jų – ir institucijų bei socialinės sistemos deviacijai¹⁷.

Demokratinio politinio režimo kūrimo realybę paženklino nukrypimai nuo žmogaus teisių apsaugos įgyvendinimo, nuo socialinių vertybių ir interesų apsaugos. Kol nėra susiformavusios pilietinės visuomenės visada yra pavojus, kad savanaudiškų interesų įgyvendinimas gali būti paverčiamas teise ir taip supriešinamos dvi fundamentalios vertybės – laisvė ir socialumas, kurių tvarus suderinimumas turėjo būti Lietuvos valstybingumo teisinio įtvirtinimo politikos turinys. Bet šio pavojaus nebuvo išvengta, todėl tarp pilietinės visuomenės kaip idealo ir jos kaip realybės susisklostė didelis atotrūkis, kurį užpildė individų ir jų grupių skirtingos laisvės, socialumo ir atsakomybės sampratos bei elgsena, netinkanti kurti socialinę teisinę valstybę. Tai ir išreiškė įsivyravęs teisinis nihilizmas.

Tagi pilietinė visuomenė savaime nevirsta realybe. Pilietinės visuomenės kaip idealo virsmas realybe yra sudėtingas procesas, kuriame turi susiformuoti pilietinei visuomenei būdinga individų socialinė mąstysena ir veikseną. Kol kas neturime pilietinės visuomenės, nes dar nesusiformavo atitinkama mąstysena ir veikseną. Nepakanka sukurti demokratinės valstybės sampratą atinkančią konstituciją, sugriauti totalitarinio režimo institucijas ir pan., nes totalitarinio režimo sąlygomis žmonių interiorizuotiems sovietizuoto mąstymo ir elgesio modeliams pakeisti reikia pakankamai ilgo laikotarpio. Tai reiškia, kad pereinant iš sovietinio totalitarinio valstybės būvio link socialinės teisinės valstybės, teko pereiti ne tik ekonominio nuopuolio slėnį (R. Dahrendorf), bet ir įveikti socialinę dezorganizaciją: ryšių tarp kultūros vertybių ir socialinių elgesio normų silpnėjimą, išnykimą ir net jų tarpusavio prieštaravimą.

Susiklosčiusi visuomenės socialinė dezorganizacija rodo, kad sovietinės socialinių normų sistemos griovimas ir pilietinės visuomenės dviasį atitinkančių elgesio modelių kūrimas nėra

¹⁷ Žiūrėti plačiau: Šlapkauskas V. Institucinė deviacija: situacijos apibrėžtis ir interpretacijos problema // *Lietuvos mokslas*. 1997. V tomas. 15 knyga; Šlapkauskas V. Socialinės sistemos deviacijos apibrėžties problema: dalies visuomenės narių atstūmimas // *Socialiniai mokslai. Sociologija*. Kaunas, Technologija, 1998. Nr. 4(17).

vientiso proceso organišką pusę. Todėl pagrįstai buvo galima kelti prielaidą, kad griovimo ir kūrimo sąveika formuoja tokius "naujo elgesio modelius", kurie skiriasi nuo buvusiųjų, bet neatitinka pilietinės visuomenės būties dvasios. Tokių "naujų elgesio modelių" formavimuisi tiesioginės įtakos turėjo socialinės kontrolės liberalizavimas ir sovietizuota visuomenės sąmonė. Tai reiškia, viena vertus, kad perėjimas iš totalitarizmo į demokratiją susijęs su būtinybe liberalizuoti socialinę kontrolę kaip esminę sąlygą naujų elgesio modelių kūrimui. Bet, antra vertus, socialinės kontrolės liberalizavimas sovietizuotos visuomeninės sąmonės kontekste suponuoja galimybes atsirasti posttotalitarinės epochos "veikėjui": agresyviai savanaudiškų paskatų individui, kuris ima realizuoti savo "sumanymus" teisine prasme neregamentuotos laisvės sąlygomis. Tokio "veikėjo" veikimo modeliai nesiremia į kultūros vertybes. Priešingai, vis labiau įsitvirtina tie veikimo modeliai, kurie garantuoja savanaudiškų interesų greitą ir sėkmingą įgyvendinimą.

Galima pagrįstai teigti, jog sovietizuotoje visuomenės sąmonėje yra menkai išplėtotą dorovinę ir teisinę sąmonę. Tai paaiškina, kodėl dalis visuomenės narių lengvai pamynė dorovės ir teisės normas siekdami greitai praturtėti. Lengvai įsitvirtinę greito praturtėjimo motyvai užtemdė galimybes įžvelgti tokių "veikimo modelių" (pvz., privatizavimo proceso neskaidrumas, pinigų patikėjimas "sekundžių" bankams, nuosavybės įsigijimo sąlygų pagerinimas lobistiniu būdu, ciniškas teisės normų turinio atskyrimas nuo moralės, privilegijų įteisinimas ir pan.) konfliktą su pagrindinėmis Vakarų civilizacijos idėjomis - socialinės elgsenos taisyklių laikymosi, teisinės valstybės, žmogaus teisių apsaugos idėjomis. Visiškai neaišku, ar tokiomis sąlygomis apskritai yra visuomenės, nes aktyviausi visuomenės nariai pereinau laiko tarpui ima interiorizuoti pilietinei visuomenei nepriimtinius elgesio ir veiklos modelius, kuriuos, deja, palaiko arba bent toleruoja valstybinės valdžios institucijos. Tokiu būdu visuomenė atitolsta nuo savo pačios tapimo pilietine visuomene. O teisėsaugos institucijos negali sukurti tinkamos viešojo saugumo apsaugos politikos.

Remiantis pagrindinėmis socialinio gyvenimo idėjomis, uždarnosios ir atvirosios visuomenės bruožais kaip metodologiniu šio tyrimo pagrindu, galima apibendrintai teigti, kad perėjimo iš sovietizuotos uždarnosios visuomenės būklės į klasikinę atvirąją (pilietinę visuomenę) procese susiformavo koliažinė visuomenė. Kaip socialinis darinys ji funkcionuoja konstituciškai įteisintos liberaliosios demokratijos sąlygomis, formaliai veikia visi demokratijos ir laisvosios rinkos institutai, bet skirtingų socialinių grupių sąveika labiau atitinka uždarnosios nei atvirosios visuomenės bruožus.

KIAUROSIOS SOCIALINIO GYVENIMO PARADIGMOS FORMAVIMOSI TENDENCIJA

Šiuolaikiniame pasaulyje Vakarų valstybių pastangomis paplito ir įgavo pripažinimą šios vertybės: žmogaus teisės turi fundamentalią reikšmę, demokratija yra stipresnė už tironiją, rinka yra veiksmingesnė už komandinę ekonomiką, atvirumas geriau už saviizoliaciją. Viena vertus, dauguma Vakarų visuomenių narių neįsivaizduoja savo gyvenimo be šių vertybių įgyvendinimo sukurto socialinio konteksto ir tai tik patvirtina jų funkcionalumą. Tačiau, antra vertus, globalizacijos ir informacinės revoliucijos poveikyje formuojasi naujas empirinis socialumo būvis - sudėtingi susisaistymai, kurie gali tapti rimtais iššūkiais žmogaus teisių apsaugai, demokratijos, rinkos ir atvirumo funkcionalumui.

Dėl informacinės revoliucijos poveikio vyksta socialinio ryšio erdvės ir laiko organizacijos formų giluminė transformacija, nes elektroniniai ryšiai leidžia lengvai ir greitai užmegzti komunikacinius ryšius tarp subjektų, esančių bet kuriame Žemės taške. Komunikacinių ryšių globalumas ir jų pagrindu besikuriančios naujos bendrijos keičia įprastą erdvės ir laiko bei socialinės tvarkos suvokimą. Tai metaerdvė, kuri vienu metu yra ir naujai besiformuojančių bendrijų intensyvios sąveikos ypatinga (internetinė) aplinka, ir universalus kontekstas, apimantis įprastas geografinės erdves. Šiame socialiniame pasaulyje laiko tėkmė greitėja. Tai, ką anksčiau galima buvo padaryti per keletą mėnesių ar metų, dabar galima padaryti per keletą dienų ar mėnesių. Socialinės sąveikos procesai darosi tokie intensyvūs, kad įgauna anksčiau nežinotą plėtrą. Kitaip tariant, šiuolaikinė žmogiškoji būtis įgavo naują matmenį – globalumą¹⁸, kurio esminis elementas yra intensyvus individualus judėjimas.

Bet globalizacija pagreitino, „išlaisvino“ daug neigiamų socialinių reiškinių, kuriems suvaldyti nepakanka vienos valstybės galių, pavyzdžiui, demografinių ir ekologinės degradacijos pokyčių, atsilikimo ir skurdo, narkomanijos ir terorizmo, šešėlinės ekonomikos ir tarptautinio nusikalstamumo, ir t. t. Svarbiausia yra tai, kad įprastos nacionalinio lygio socialinės kontrolės, koordinavimo ir valdymo priemonės globalizacijos apimtame pasaulyje netenka anksčiau turėto veiksmingumo.

Žmogiškosios būties globalumas ir su šiuo žmogaus egzistencijos matmeniu susiję nauji iššūkiai jo egzistencijai skatina naujai aiškintis socialinio saugumo ir individualios laisvės santykį, kuris yra Vakarų visuomenėse aštrėjančios kultūrinės polemikos šerdis. Ši polemika apima ne tik viena kitai "svetimų" kultūrų sąveiką, bet ir skirtingų kultūrinių nuostatų

¹⁸Grani Globalizacijai. *Trudnyje voprosy sovremennogo razvitiya* [Difficult Questions of Contemporary Development]. Moskva: Alpina Pablišer, 2003, p. 31–46.

sugyvenimą tos pačios visuomenės viduje problemą. Giluminiu požiūriu, tai yra ypač rimtas išūkis žmogaus teisių apsaugos lygiui ir demokratijos veiksmingumui. Neatsitiktinai Z. Baumanas atskleidė, kad globalizacija (judėjimas ir atsivėrimas) ir lokalizacija (neryžtingumas, pasyvumas ir užsidarymas) yra vienu metu tą pačią visuomenę veikiančios sąlygos, kurias mūsų atitinkamas veikimas ar neveikimas gali paversti mūsų susivienijimo arba išsiskaidymo sąlygomis¹⁹.

Taigi būtina konstatuoti, kad klasikinė atviroji visuomenė vis labiau įgauna "abstrakčios arba nuasmenintos visuomenės" bruožų, apie kuriuos dar XX a. viduryje užsiminė K. R. Popper. Nors jis abejojo, kad atviroji visuomenė "gali labai nutolti nuo konkrečios arba realios žmonių grupės ar kitų realių grupių sistemos; <...> [ir kaip hiperbolę aiškino, kad] įsivaizduokime tokią visuomenę, kurioje žmonės beveik nesusitinka akis į akį, kurioje visus reikalus tvarko izoliuoti individai, bendraujantys laiškais arba telegramomis ir važinėjantys uždaruose automobiliuose. Tokią pramanytą visuomenę galima būtų pavadinti "visiškai abstrakčia arba nuasmeninta visuomene".²⁰

K. R. Popper neatmetė nuasmenintos visuomenės susiklostymo galimybės, nes "mūsų modernioji visuomenė daugeliu aspektų panaši į tokią visiškai abstrakčią visuomenę, <...> [kurioje] tarsi būtume visai izoliuoti - <...> tarp mūsų pačių ir kitų [individue] neatsiranda jokio asmeninio ryšio".²¹ Nors teiginį "neatsiranda jokio asmeninio ryšio" K. R. Popper pavartojo užaštrintai, bet globalizacijos paveiktos socialinės tikrovės padarinių analizė atskleidžia, kad socialinės bendrystės - aktyvaus ir savanoriško, be egoistinių išskaičiavimų, individų dalyvavimo keliant ir įgyvendinant socialinius tikslus - nykimas yra jau pastebimas socialinis reiškinys.

Kodėl formuojasi "visiškai abstrakti arba nuasmeninta visuomenė"? Liberalizmas kaip ideologija labai stipriai sureikšmino žmogaus protą ir valią. Protas ima tarnauti vis labiau neribotai laisvei ir atleidžia žmoniškųjų geismų vadeles. Moderniųjų laikų protas padaro tokią išvadą: prigimtis yra gryna laisvė; ji formuojasi istorijoje ir istorija ją formuoja arba ji formuojasi pagal kiekvieno individualias pastangas. Žmogus yra savęs kūrėjas. Tai reiškia, kad valia nustelbia prigimtį. Protas imasi veikti; jis jau nebėra vitališkas, bet instrumentinis, valdo priemones, siekdamas žmogaus galios, kurią reikia panaudoti, kad gyvenimas būtų ilgesnis, patogesnis, teikiantis daugiau galimybių arba galios, siekdamas dėl jos pačios²²

¹⁹ Plačiau žiūrėti: Bauman Z. *Globalizacijos pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa, 2002.

²⁰ Popper K. R., *supra* note 11, p. 180.

²¹ Ibid.

²² Beneton P. *Politikos mokslo įvadas*. Vilnius: Mintis, 2009, p. 63-64.

Vis labiau pastebima, kad liberalizmo ideologijos ir globalizacijos sąveikos poveikyje sumenko pagrindinių socialinės elgsenos institucijų - moralės, religijos ir teisės bei žmonių organizacijos institucijų - šeimos, mokyklos, bažnyčios, įmonių poveikio stiprumas. Į tai turėtų tinkamai reaguoti liberaliosios demokratijos visuomenės išrinkta valdžia, nes minėtų socialinių institucijų stiprumas yra pačios visuomenės funkcionalumo pagrindas. Valdžios institucijos turėtų investuoti į visuomenės narių laisvės ir elgesio kultūros skirties mažinimą tokia apimtimi, kad pasireiškianti skirtis nesilpnintų paties politinio režimo. Tačiau, dažniausiai, valdžia šią skirtį ignoruoja.

Kita vertus, su neišvengiamu mūsų visuomenės atsivėrimu globalizacijos poveikiams pasikeitė klasikinė atvirosios visuomenės samprata, kuri grindžiama piliečio laisvės ir atsakomybės ryšiu. Todėl visiškai neatsitiktinai mūsų visuomenėje ir kitose Europos Sąjungos šalyse stebime vis didėjančią įtampą tarp naujai formuojamo socialinio uždaro ir atvirosios visuomenės sampratos, kuri tolsta nuo savo pilietinių šaknų. Jei kurios nors neigiamos socialinės priežastys aktualizuojasi ir dėl to minėta skirtis ne tik nemažėja, bet didėja, tuomet prireikia įvairių politinės valdžios institucijų galių spręsti visuomenėje egzistuojančias problemas.

Kai visuomenės egzistencines problemas politinė valdžia nesprenžia arba vangiai sprendžia, tai neišvengiamai ima svyruoti rinkimų politinė švytuoklė. Kai jos švytavimas irgi ima pavargti, tuomet, anot Povilo Aleksandravičiaus, formuojasi "kiauroji visuomenė", kurios egzistencinis požymis yra jos narių judėjimas ten, kur gal geriau, nes globalizacijos sąlygomis valstybinių sienų kontrolė susilpnėjo. Tai vis labiau į savo asmeninį gyvenimą susitelkiančių, abejingumo kaukę užsidedančiųjų ar net išsivaikščiojančiųjų visuomenė. Bet ji jau nėra visuomenė tą klasikine Vakarų civilizacijos pagrindinių idėjų prasme. Todėl jau nepakanka visuomenės pobūdį aiškinti remiantis jos uždaru ir atvirumu. Reikia kiaurumo sąvokos, kuri išreiškia tikrojo atvirumo ir tariamojo atvirumo skirtį.

Visiškai pagrįstai galima teigti, kad formuojasi nauja - kiauroji socialinio gyvenimo paradigma, kuriai būdinga: 1) etinis reliatyvizmas; 2) didėjantis socialinio judėjimo greitis ir įsipareigojimų vengimas; 3) atvirumas technologinėms naujovėms; 4) žmogaus teisės ir laisvės paverčiamos instrumentu, kuris suvokiamas kaip nepriklausantis nuo "metafizinės tiesos"; 5) įsitvirtina nuostata, kad asmeninis gyvenimas turi būti kaip pramoga, kaip šou; 6) rizikų ir grėsmių asmeniniam ir viešajam saugumui paviršutiniškas suvokimas.

Ypač didelį poveikį naujos socialinio gyvenimo paradigmos formavimuisi ir viešojo saugumo politikai daro IT. Tai pasireiškia ne tik kibernetinėmis atakomis, bet ir nusikalstamo elgesio asmenų ir jų grupių pastangomis užvaldyti finansines operacijas, organizuoti

nusikaltamą verslą, grobti privačių ir juridinių asmenų duomenis ir jų tapatybes siekiant įvairių nelegalių tikslų. Negalima užmiršti ir tai, kad artimoje ateityje daugės dirbtinio intelekto ir dirbančių robotų. Jų veikla bus valdoma išmaniosios technologijomis. Kadangi IT apsauga nėra ir dar greitai nebus tobula, tai tikėtina didės nusikaltamų veikų prieš privataus ir juridinių asmenų materialinio turto išmaniąją apsaugą. Visa tai reikalauja ugdyti policijos pareigūnų gebėjimus išmanyti IT apsaugą.

Auga rizikos ir grėsmės viešajam saugumui informacinėje erdvėje. Elektroninėje, internetinėje ir telekomunikacijų erdvėje jau dabar plečiasis manipuliacijos informacija ir jų šaltiniai. Dalis informacijos ir informacinių manipuliacijų susiję su tam tikromis ideologijomis, radikalėjimu ir neofašizmu. Šiuo metu ir sprendimų priėmėjai, ir visuomenė turi daug galimybių gauti informacijos iš įvairių šaltinių. Daugėja melagingų pranešimų – „fake news“. Todėl didžiausia problema yra atskirti tikslią ir netikslią informaciją. Kiekvienas iš mūsų stovime prieš pasirinkimą, kuo tikėti – vienu ar kitu politiku, „Wikileaks“ ar CNN. Žmonių protai yra smarkiai sujaukti, ir viešojo saugumo pareigūnams veikti tokioje aplinkoje yra sudėtinga. Būsimieji pareigūnai turi būti parengti atpažinti rizikas ir grėsmes viešajam saugumui informacinėje erdvėje, sugebėti analizuoti socialinius tinklus. Taip pat jie turi mokėti rasti balansą, kad visuomenės informavimas apie grėsmes būtų adekvatus, pavojai nebūtų pervertinami ir neskatintų socialinės isterijos.

IŠVADOS

Remiantis pagrindinėmis socialinio gyvenimo idėjomis, uždarnosios ir atvirosios visuomenės bruožais kaip metodologiniu šio tyrimo pagrindu, galima apibendrintai teigti, kad perėjimo iš sovietizuotos uždarnosios visuomenės būklės į klasikinę atvirąją (pilietinę visuomenę) procese susiformavo koliažinė visuomenė. Kaip socialinis darinys ji funkcionuoja konstituciškai įteisintos liberaliosios demokratijos sąlygomis, formaliai veikia visi demokratijos ir laisvosios rinkos institutai, bet skirtingų socialinių grupių sąveika labiau atitinka uždarnosios nei atvirosios visuomenės bruožus.

Liberalizmo ideologijos ir globalizacijos sąveikos poveikyje sumenko pagrindinių socialinės elgsenos institucijų – moralės, religijos ir teisės bei žmonių organizacijos institucijų – šeimos, mokyklos, bažnyčios, įmonių poveikio stiprumas. Į tai turėtų tinkamai reaguoti liberaliosios demokratijos visuomenės išrinkta valdžia, nes minėtų socialinių institucijų stiprumas yra pačios visuomenės funkcionalumo pagrindas. Todėl būtina konstatuoti, kad klasikinė atviroji visuomenė vis labiau įgauna "abstrakčios arba nuasmenintos visuomenės" bruožų, apie kuriuos dar XX a. viduryje užsiminė K. R. Popper.

Tyrimas atskleidė, kad formuojasi nauja - kauroji socialinio gyvenimo paradigma, kuriai būdinga: 1) etinis reliatyvizmas; 2) didėjantis socialinio judėjimo greitis ir įsipareigojimų vengimas; 3) atvirumas technologinėms naujovėms; 4) žmogaus teisės ir laisvės paverčiamos instrumentu, kuris suvokiamas kaip nepriklausantis nuo "metafizinės tiesos"; 5) įsitvirtina nuostata, kad asmeninis gyvenimas turi būti kaip pramoga, kaip šou; 6) rizikų ir grėsmių asmeniniam ir viešajam saugumui paviršutiniškas suvokimas.

LITERATŪRA

1. Bauman Z. Globalizacijos pasekmės žmogui. Vilnius: Strofa, 2002.
2. Berger P., Luckmann Th. Socialinės tikrovės konstravimas. Vilnius: Pradai, 1999.
3. Bergson A. Dva ištūkai morali i religii. Moskva: Kanon, 1994.
4. Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius, Pradai, 1999.
5. Beneton P. Politikos mokslo įvadas. Vilnius: Mintis, 2009.
6. Buzan B. Žmonės, valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo. Vilnius: Eugrimas, 1991.
7. Grani Globalizacii. Trudnyje voprosy sovremennogo razvitija. Moskva: Alpina Pablišer, 2003.
8. Hayek Friedrich A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I : Taisyklės ir tvarka. Vilnius: Eugrimas, 1998.
9. Lietuvos socialinė struktūra. Monografija. Vilnius: Firidas, 2005.
10. Masionis Dž. Sociologija. 9-e izdanie. Sankt-Peterburg: Piter, 2004.
11. Maslow A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. Vilnius: Mintis, 1989.
12. Mertonas R. Socialinė struktūra ir anomija // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 1997(1).
13. Popper K. R. Atviroji visuomenė ir jos priešai. Vilnius: Pradai, 1998.
14. Šlapkauskas V. Institucinė deviacija: situacijos apibrėžtis ir interpretacijos problema // Lietuvos mokslas. 1997. V tomas. 15 knyga.
15. Šlapkauskas V. Socialinės sistemos deviacijos apibrėžties problema: dalies visuomenės narių atstūmimas // Socialiniai mokslai. Sociologija. Kaunas, Technologija, 1998. Nr. 4(17).
16. Šlapkauskas V. Teisės vaidmens silpnėjimas komercializuotoje visuomenėje/ Jurisprudencija. Mokslo darbai. 2009. Nr. 4(118).
17. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.

THE CHANGE IN THE PARADIGM OF SOCIAL LIFE AS A CHALLENGE TO PUBLIC SECURITY POLICY

Vytautas Šlapkauskas*
Mykolas Romeris University
Faculty of Public Security, Department of Law.

Summary

The success of public security policy is determined not only by the competence of the relevant field officials, but also by reasonably prepared strategic plan for public security measures and its implementation. Such a plan must be prepared on a regular basis in the context of the application of public safety measures - the state of social life and trends in its development. Therefore, the article analyzes the guidelines for the study of the state of social life and trends in trends. The paradigm of

social life is a set of theoretical and methodological assumptions that can be used to reveal the features of social sociality, its value status and the evolving tendencies of development.

The main attention is paid to revealing the basic ideas of social life, whose interaction plays a methodological role in examining the state of social life of a particular society. They are based on three paradigms of social life - closed, open and hollow society. This methodology reveals the features of the development of the social life status of Lithuanian society. In the process of transition from the state of the sovietised closed society to a classical open society, a collage society, characterized by a distinctive cluster of closed and open society, arose. The study revealed that the emergence of a new paradigm of social life, the tendency for the formation of a hollow society, is emerging.

Keywords: paradigm of social life, social structure, social institutions, social order, closed society, open society, hollow society.

Vytautas Šlapkauskas* Mykolas Romeris University Viešojo saugumo fakulteto Teisės katedros profesorius. Moksliniai interesai: teisės socialinė teorija, teisės filosofijos, teisės sociologijos ir politikos ryšiai. Visuomenės integralumas ir saugumas. Teisės sociologinių tyrimų metodologija.

Vytautas Šlapkauskas* Mykolas Romeris University, Faculty of Public Security, Department of Law, professor. Research interests: Social Theory of Law. The Relations of Legal Philosophy, Law Sociology and Politics. Public integrity and security. Methodology of sociological research in law.